

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVII

CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE

№ 30

Reçu à la IIIe séance de la Classe de langue et de littérature
le 21 mars 2017

Rédacteur

SLOBODAN GRUBAČIĆ
Membre correspondant de l'Académie

BELGRADE
2017

Г Л А С

CDXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 30

Припремљено на III скупу Одељења језика и књижевности
од 21. марта 2017.

У р е д н и к
дописни члан
СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ

БЕОГРАД
2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Коректор
Снежана Крсџић-Букарица

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж
300

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

САДРЖАЈ

Милосав Тешић, <i>Некропола у Дићима селу</i>	1
Предраг Палавестра , <i>Гроб у Ирижу</i>	3
Predrag Palavestra , <i>The Grave in Irig</i>	16
Владета Јеротић, <i>Архетипови</i>	17
Vladeta Jerotić, <i>Archetypes</i>	22
Предраг Палавестра , <i>Гола факта</i>	23
Злата Бојовић, <i>Дубровник у српској књижевности</i>	29
Милован Данојлић, <i>Једна од улица мога живота</i>	37
Роберт Ходел, <i>О канонизацији књижевности у оквиру језичке глобализације</i>	41
Иван А. Чарота, <i>Белоруско-српски односи као научни проблем</i>	55
Пер Јакобсен, „ <i>Нилс Лине</i> “ <i>Јенса Пејтера Јакобсена као интертекст</i> „ <i>Филипа Латиновића</i> “ <i>Мирослава Крлеже</i>	69
Per Jacobsen, <i>Jens Peter Jacobsen's "Niels Lyhne" as an Intertext for Miroslav Krleža's "Filip Latinovicz"</i>	78
Радомир В. Ивановић, <i>Допринос Исидоре Секулић развоју савремене његошологије</i>	79
Radomir V. Ivanović, <i>Isidora Sekulić's Contribution to the Development of Contemporary Njegošism</i>	102

Јован Делић, <i>Од епиграфа, преко сонета, до „Рајних другова“, од прве до друге „Европске ноћи“</i>	101
Jovan M. Delić, <i>From Epitaphs, through Sonnets, to "War Friends", from First to Second "European Night"</i>	106
Снежана Милинковић, <i>Још понешто о „комичном“ еју Ђован Паола Лиомпарђа / Zuan Polo Liompardi / Libero del rado stizuxo</i>	107
Snežana Milinković, <i>Alcune chiose sul poeta „buffonesco“ Libero del Rado Stizuxo di Zuan Polo Liompardi</i>	118
Јелисавета Милојевић, <i>Шекспир као неизбежност</i>	121
Зоран Пауновић, <i>Шекспир и Лаза Костић</i>	135

РОБЕРТ ХОДЕЛ*

О КАНОНИЗАЦИЈИ КЊИЖЕВНОСТИ У ОКВИРУ ЈЕЗИЧКЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Уважени председниче, уважени господине Пипер, поштовани чланови Академије, драге колегинице и колеге, драги пријатељи. Веома ми је драго да као инострани члан Српске академије наука и уметности имам част да Вам се обратим. Верујем да ово обраћење сведочи о дубоком међусобном поверењу, насталом у последње две деценије у контакту са колегиницама и колегама на овим просторима – прво у Новом Саду, где сам 1989. г. студирао: са Витомиром Вулетићем, Мирославом Егерићем, Јованом Зивлаком, а онда у Београду (хронолошким редоследом): са Драгославом Михаиловићем, Весном Матовић, Душаном Иванићем, Јованом Деретићем, Златом Бојовић, Александром Јерковим, Милетом Аћимовићем Ивковим, Бојаном Јовићем, Михајлом Пантићем, Тихомиром Брајовићем, Бошком Сувајцићем, Драганом Бошковићем, Жанетом Ђукић Перишић, Недељком Перишић, Драганом Грбић и многим другим личностима које су ме подржавале и са којима сарађујем. Њима и овом приликом желим срдачно да се захвалим.

Најпре сам хтео да предложим класичну књижевну тему: „Развој приповедног опуса Драгослава Михаиловића“. Михајловићу је као представнику српске класике протекле суботе у Трстенику била посве-

* Универзитет у Хамбургу

** Предавање одржано у Српској академији наука и уметности, 14. новембра 2016. године.

ћена читава једна конференција. Зато сам изабрао тему која је, надам се, такође актуелна: „О канонизацији књижевности у оквиру језичке глобализације.” Чини ми се да је та тема актуелна не само овде, на словенском југу, већ и у другим деловима Европе. Али та тема се пре свега тиче статуса јужне славистике на страним универзитетима.

Свестан сам тога да управо овде људи из иностранства веома често заступају мишљење да познају дубљу истину, а да при томе имају мало увида у комплекситет околности. Желео бих због тога да теми приступим што опрезније, али ипак нећу прећутати шта о томе мислим. Зато сам управо и употребио реч „поверење”. Овде сам стекао искуство да могу да говорим као што мислим. То значи да се овде осећам као код куће. При томе ме води потреба да ствари изразим на начин којим бих могао да их саопштим и негде другде, у Сарајеву, Загребу или, као пре три године, у Никшићу.

У новембру 2014. године сазнали смо о финансијском скандалу Луксембург-ликс. Обелоданило се да интернационални концерни, између осталог: Епл, Амазон, Хајнц, Пепси, Икеа и Немачка банка, путем модела за избегавање пореза могу да спусте своје пореске обавезе испод 1%. До сада је нешто предузето само против француских „звиждача“ (*whistleblower*-а). Они су у пролеће ове године били пред судом. Њима прети до 10 година затвора. Након тога следиле су у априлу 2016. „панамски папири“ о фиктивним фирмама у виду „поштанских сандучића“, пореским озама и деликтима „офшор“ фирме Мосак Фонсека а крајем августа ове године захтев ЕУ Комисије да Епл доплати 13 милијарди евра пореза. Концерн је 2014. платио у Ирској таман још 0,005% пореза – 50 евра на милион евра профита! Поређења ради: просечно предузетништво у Немачкој плаћа (барем номинално) 49,4% (2012/13). Из сопственог примера познато ми је да за појединца у систему образовања фактички важи износ од 27%.

Ови несразмерни односи убрзавају две тенденције:

1. воде ка деформацији тржишта, т.ј. доприносе томе да нека књижара наспрам Амазона или словеначка индустрија намештаја наспрам Икее бивају мање конкурентне;

2. друга тенденција је убрзано сужавање средњег друштвеног слоја. И у Немачкој се од 90-их година јасно разилазе статистички просеци између сиромашних и богатих: Пошто се ниједна владајућа партија не прихвата ових проблема, чак ни Социјалдемократска партија Немачке (SPD), која је преко синдиката тесно повезана са концернима

као што је Фолксваген, незадовољство народа расте, пре свега оних друштвених група чија је егзистенција угрожена.¹

Последица овога тренда су десничарске партије, које ничу као печурке. Једна од њих, „Алтернатива за Немачку“ (AfD), не само да не захтева правду у опорезивању, већ, напротив: користећи страх од глобализације, она само одређене симптоме (нпр. сиријске избеглице) проглашава за узрок и залаже се за националну сепарацију. Она се не окреће против експанзије извоза земље – Немачка је после Кине други највећи светски извозник – и уопште није против извоза оружја за Саудијску Арабију, које, као што је познато, делом стиже у „Исламску државу“ и заједно са другим факторима проузрокује бекство стотина хиљада људи. AfD се окреће против отварања тржишта рада.

Иако ће политичка решења у будућности можда заиста изгледати тако да ће се државе путем заштитних царина штитити од стране конкуренције, јасно је да у оквиру ЕУ (и на крају и изван ње) мора да се тежи пореској стандардизацији. Исто тако је јасно да ове мере не могу да буду спроведене на нивоу националних држава. Увођење трансакционог пореза само у Немачкој, на пример, приметно би штетило седишту берзе у Франкфурту. Потребне су дакле транснационалне структуре, партије и интересна удружења. У овом смеру иде и актуелни ЕУ-предлог да се против Кине уведу „нове заштитне баријере“, т.ј. да се оцарини јефтин увоз (*Spiegel*, 2016, 42, р. 60).

Какве везе све то има са књижевношћу?

Шта чита данашњи млад човек у Србији, ако не узмемо у обзир школску лектуру? *Харија Потера* Џоане Ролинг? *Алхемичара* Паула Коелја? *Госпођара Ђрсџенова* Џона Толкина? *Давинчијев код* Дена Брауна? *Десеи малих црнаца* Агате Кристи? Или можда дела Ека, Муракамија, два-три носиоца НИН-ове награде? Листа најчитанијих књига у Србији, ако изузмемо пар дела националне књижевности, суштински се не разликује од других земаља западне хемисфере.

На немачком тржишту око 80% продатих књига из књижевности преведено је са енглеског. И опоменимо се: и наша дечија књижевност, као и књижевност за младе била је делимично интернационална. Ко је прошао кроз југословенску гимназију или студирао југословенску

¹ Упор. развој прихода у Сједињеним Америчким Државама (*Spiegel*, 2016, 45, р. 77):

	Високи приходи	Средњи приходи	Ниски приходи
1971	14%	61%	25%
2015	21%	50%	29%

књижевност, сетиће се Балзака, Бодлера, Камија, Сервантеса, Бокача, Гогоља, Достојевског, Толстоја, Гетеа, Хајнеа, Шекспира, Бекета и целе „светске књижевности“. Утолико ситуација није у основи нова. Оно што се приметно померило, то су релације. И књижевно тржиште је данас глобалније постављено, уско је повезано са моћним издавачким кућама, часописима, интернетом и филмском индустријом. Симптом за ово су на пример шокирајуће цене за домаћу књижевност у Хрватској. Јерговићева књига кошта, зависно од обима књиге, од 20 до 30 евра, и то при просечном приходу од 700 евра.

Да ли књижевно васпитање појединца треба да води рачуна о глобалном књижевном тржишту? Како треба да изгледа књижевни канон у гимназији или на универзитету у оквиру студија матерњег језика? Да ли државне образовне институције треба да успостављају националну противтежу ономе што се највише чита? Ако је тако, шта онда треба да подразумевамо под националним каноном, нпр. у Немачкој, Шкотској и Норвешкој? Да ли у Шпанији у оквиру „шпанске“ књижевности треба да се читају дела Маркеса, Љосе и Борхеса?

Или школе овог глобализованог света треба ипак у много већој мери да обезбеде и свесно уврсте у програм „интернационалне“ ауторе? И ако треба, где треба то да учине? У оквиру наставе страног језика? Сигурно: дело Мишела Уелбека може да се чита у оквиру француске наставе, а дело Џона Штајнбека у оквиру енглеске. Али где Памук и Мураками? У оквиру српског? У немачким гимназијама се ова пракса спроводи у оквиру предмета „Немачки језик“. И коју улогу треба у Србији да имају „југословенски“ и „постјугословенски“ аутори као Мирослав Крлежа, Изет Сарајлић, Александар Хемон и Миљенко Јерговић?

Желео бих да се из читавог комплекса ових питања у наредном разматрању концентришем на два аспекта:

1. на критеријуме националног канона, релевантне за ово језичко подручје, које ћу у даљем говору условно означити као „што-кавско“,
2. на статус актуелних националних језика.

Што се тиче прве тачке, дакле националног канона, желео бих да почнем са неколико запажања о Иви Андрићу:

Док се Андрић у *Antologiji bošnjačke pripovijetke XX vijeka* (Sarajevo 1995) од Енеса Дураковића не појављује, у монографији *Bošnjački roman XX vijeka* (Zagreb-Sarajevo 2004) од Енвера Казаза говори се о њему као „босанском аутору“ (за разлику од „бошњачких аутора“). (Овде Казаз полази од књижевне „вишеприпадности“ аутора.)

У чланку на Википедији „Босна и Херцеговина“ стоји о Андрићу: „Босанскохерцеговачку књижевност чине многа позната дјела, писана перима најпознатијих књижевника Босне и Херцеговине. Иво Андрић је најзначајнији представник домаће књижевности [...]“²

Сличан развој се може уочити и у Хрватској: док ни у *Zlatnoj knjizi hrvatskog pjesništva od početka do danas* (Zagreb 1971) Влатка Павлетића ни у *Autobiografiji hrvatskih pisaca* (Zagreb 1997) од Винка Брешића Андрић није заступљен, 2007. Иван Ловреновић (ур.) и Мирко Марјановић (уредник целе едиције) уврстили су Андрића у библиотеку “Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga”.

На сајту загребачког универзитета, у рубрици „Croatian Nobel Prize Winners“, Андрић је представљен следећим речима: „Ivo Andric, (studied in Zagreb) for literature, 1961. He was a Croat born in Bosnia and educated by the Bosnian Jesuits. His books reflect the interference of different cultures existing in Bosnia.”³ При томе се као једини лични документ наводи упис у Кракову, где је Андрић под „narodowość“ написао „Chorwat“. Документа у којима се национално декларисао као Србин – у писму комесару Српске књижевне задруге 1942, у личној карти 1951, у војној књижици 1951, у партијској књижици 1954. и у изводима матичне књиге рођених и венчаних – овде се не помињу. Насупрот сајту загребачког универзитета, документи поменути овде на другом месту наводе се у чланку „Иво Андрић“, објављеном ћирилицом на Википедији, али се не наводи и докуменат из Кракова. Дакако цитира овај „српски“ чланак на Википедији на једном месту и Ловета Ф. Едвардса, који „у свом предговору преводу књиге (1944) каже да је Иво истовремено и Србин и Босанац“.⁴

Најактуалнији случај – Андрићева биографија Крешимира Немца „Господар прича“ – иде у истом правцу као и загребачка интернет страница.

Ти најновији покушаји националне кодификације показују да замах добија територијално-етнички критеријум избора, а не искључиво етнички или искључиво територијални.

Но покушајмо најпре да дамо преглед постојећих модела националног кодификовања књижевности. И поставимо притом следеће питање: које последице произилазе из ових модела за штокавско језичко подручје?

² https://bs.wikipedia.org/wiki/Bosna_i_Hercegovina (21.11.2016)

³ <http://www.croatianhistory.net/etf/et2.html> (21.11.2016)

⁴ https://sr.wikipedia.org/wiki/Иво_Андрић (21.11.2016)

Модел канонизације књижевности	Критеријум
1. етнички модел	етничко-верско порекло аутора
2. територијални модел	припадност аутора одређеној територији
2а. територијално– –пројективни модел	одлучујуће су границе актуелне државе (или: одређене историјске границе те државе)
2б. историјско– –територијални модел	одлучујућа је политичка структура дотичне епохе
3. територијално–етнички модел	територијални или етнички приступ (у смислу инклузивне дисјункције)
4. прагматички модел	територијални или етнички приступ или релевантност утицаја
5. језички модел	стандардни језик (са варијантама) за „штокавско“ подручје: полицентрични стандардни језик са националним варијантама

Етнички њрисџуј (модел број 1) узима као једини критеријум избора етничко-верско порекло аутора. Тај се модел суочава са ригорозним ограничењем. Тако, на пример, кодификација „бошњачке књижевности“ може да обухвати и „штокавце“ ван граница Босне и Херцеговине (на пример, из Санџака), али не може да узме у обзир оне ауторе БиХ који нису муслиманског порекла. На одговарајући начин морале би да се пишу и историје књижевности осталих „етнија“ БиХ, ако се интегритет државе не би намерно доводио у питање. И ако би се у односу на те етнице поступило аналогно „бошњачко-муслиманском“ приступу, морала би се целокупна „српско-православна“ и „хрватско-католичка“ књижевност укључити у босанско-херцеговачке историје књижевности.

Према овом критеријуму контроверзно може да буде и одређење етноса. Помислимо само на ауторе из тзв. „мешаних“, муслиманско-српских или хрватско-црногорских бракова, на ауторе са румунским, јеврејским или цинцарским коренима или на националну декларацију самог аутора. Последње може нпр. да буде „југословенско“ (Изет Сарајлић, Данило Киш, Давид Албахари до рата) или, као код Андрића, да се промени у току живота. Или да помислимо на питање: „када се нека нација сматра таквом?“ и „када је званично призната као нација?“, нпр. Црногорци данас, Македонци пре 2. светског рата или житељи српско-бугарских граничних подручја крајем 19. века. Јужни словенски простор овде наравно није изузетак: Шлезвиг-Холштајн је још

у другој половини деветнаестог века дански, а Шкотска ће због Брегзита можда напустити Уједињено Краљевство.

Територијални њисџуџ (модел број 2). Тај приступ се може применити нарочито у моделу који би се могао означити као *џериторијално-џројекџивни модел* (2а). За разлику од *џџоријско-џериторијалноџ џрисџуџа* (модел 2б), *џериторијално-џројекџивни модел* пројектује актуелне државе (заједно са нацијом) у прошлост, тако да, на пример, дубровачка књижевност важи као хрватска или књижевност Војводине под Аустро-Угарском као српска књижевност.

Консеквентан *џериторијални џрисџуџ* није, међутим, у стању да обухвати и писце ван државних граница, који су на етничкој, верској или културолошкој основи повезани са „етнијом која даје име“ (на пример, „католички“ аутори из Херцеговине у односу на „хрватску књижевност“).

Територијално-еџнички џрисџуџ (модел број 3). Централни критеријум *џериторијално-еџничкоџ џрисџуџа* треба разумети као инклузивну дисјункцију: као територијални *џли* (*џи*) етнички приступ. Неки аутор улази у једну националну књижевност ако припада територији те државе *џли* „етнији која јој даје име“. Тај приступ регулише пре свега третирање два „проблематична“ случаја: прво, сви аутори дате државне територије – без обзира на њихово етничко-верско порекло – могу да уђу у национални канон. (Овде се „нација“ разуме у смислу *сџоуен-а*, држављанства). Тако поступају хрватски научници са Владаном Десницом или српски научници са Васком Попом. Друго, могућ је и пријем аутора ван државних граница на етничко-верској основи. На тој основи Андрић може да важи и за хрватског аутора, као што је то случај у биографији Крешимира Немеца.

Ако се тај приступ примени на све државе о којима говоримо, показује се на примеру Босне и Херцеговине колико је ситуација бизарна: претпостављајући равноправне „етније“, проширење бошњачких аутора на Муслимане у Хрватској, Србији и Црној Гори, мора, опет по аналогији, да важи и за Србе и Хрвате у БиХ. И у црногорској историји књижевности наилазимо на аналогне апорије, ако пођемо од два државнотворна народа.

Праџмаџички џрисџуџ (модел број 4). Ако се инклузивна дисјункција „територијално или етнички“ прошири помоћу критеријума *релеванџности уџицаја* једног аутора у некој држави, границе канона се више не могу оштро повући, али истовремено, у том *џраџмаџичком моделу*, расту и могућности *џоеџолошки* оријентисане историје књи-

жевности. Тако се о ауторима са интензивним утицајем, који се етнички и територијално приписују једној књижевности, може опширно говорити и у другој. То је, на пример, већ у Деретићевој *Историји српске књижевности* 1983. случај у односу на Крлежу и друге ауторе; као актуелни пример може се узети Казаз (*Вошњајски роман XX вијека*, 2004), који поред „бошњачких“ и „босанских“ аутора говори и о ауторима као што су Киш, Пекић, Ћосић и Крлежа. Исто тако говоре о Крлежи Влахо Богишић, Михајло Пантић, Мухарем Баздуљ, Миљенко Јерговић, Гојко Тешић и други у „Око Магазину“, у емисији „Крлежа после свих крвавих година“.⁵ Такав приступ без сумње ублажава и конфронтацију на етничкој основи.

Историјско-територијални ѝрисѝуѝ (модел број 2б). Тај модел се при кодификацији националне књижевности оријентише према државним границама датим у одређеном историјском периоду. У овом случају водећи критеријум за канонизацију једног аутора није садашња држава, већ политичка структура у време дотичног аутора. Према том моделу историја књижевности „у региону“ могла би изгледати овако: свака национална књижевност понаособ има у свом развоју од раног средњег века до 21. века своју „југословенску фазу“, у којој се говори о свим ауторима, релевантни за ту фазу на читавом језичком простору. Аналогно се може поступити са „илирском“ књижевношћу – све до дубровачко-далматинске књижевности и до „византијско-словенског круга“, у чијим оквирима Деретић (1983, стр. 39) говори о српској рецензији.

Језички ѝрисѝуѝ (модел број 5). Такав модел нуди на пример немачки језички простор. Основа књижевне историографије овде је немачки стандардни језик, који према Дудену има више регионалних варијаната (аустријски, швајцарски, јужно-немачки итд.). Ознаку „немачка“ књижевност треба, дакле, разумети као књижевност „на немачком језику“. Критеријум националне припадности једног аутора има овде секундарну улогу (на пример у регионално дефинисаним антологијама). Та пракса није уосталом ни после Другог светског рата ни у Аустрији ни у Швајцарској озбиљно довођена у питање. Исти такав модел постоји и на француском, енглеском или шпанском говорном подручју.

Оно што тај приступ чини привлачним и занимљивим, јесте проширено књижевно тржиште: по себи се разуме да се дело Макса Фри-

⁵ <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/rts-satelit/2377131/krleza-posle-svih-krvavih-godina.html> (21.11.2016)

ша изучава и издаје и у Немачкој и у Аустрији; његова потенцијална читалачка публика не ограничава се тако на 5 милиона немачких Швајцараца, већ обухвата 90 милиона корисника немачког језика.

Може се, наравно, навести да се у случају штокавског говорног подручја ради о различитим језицима. За овај модел није додуше одлучујуће да ли, нпр. „амерички“ или „британски“ важе као два језика или не, одлучујуће је да је међусобна разумљивост толико велика, да читалац у оба варијетета (или језика) може слободно да се креће. А ово је опет услов да заједничко тржиште књига може да постоји. Заиста се на енглеском говорном подручју књиге не преводе на оба варијетета, већ само на један; и веома често издавачке куће пазе на то, да се превод креће *између* америчког и британског енглеског. (Овде се највише мисли на актуелну језичку праксу у Хрватској, где су се у кодификацији стандардног језика посветили принципу разлике.)

Таква међукњижевна заједница може се, наравно, замислити и у оквиру других модела кодификације, чак и етничког модела, али овде би свакако били видно отежани путеви којима треба да иду књига и рецензије ван националних граница. Ова пракса у суштини није ни престала, кад се мисли на ауторе као што су Мухарем Баздуљ, Миљенко Јерговић, Светислав Басара, Давид Албахари, Михајло Пантић, Драган Великић или Ведрана Рудан. Издавачке куће у Хрватској и БиХ још увек тесно сарађују.

Економска страна књижевности свакако није за потцењивање ни у погледу на белетристику ни што се тиче стручне литературе. Да ли Црна Гора може себи дозволити да на новом писму редовно издаје нове школске књиге или преводе светских аутора? Колико коштају хрватску или српску државу преводи хрватских или српских природно-научних, филозофских или политичко-научних стандардних дела? Колико би се више стручних књига или нешто мање популарне белетристике могло за тај новац превести за заједничко тржиште? Да се такве књиге преводе из комерцијалних разлога, ретко се дешава. (У БиХ ово се делимично спроводи на црном тржишту без плаћања ауторских права.)

Уколико је национално тржиште књиге мање утолико је већи притисак да се на националном језику штампа пре свега популарна литература, а да се „непопуларна“, на пример, хемијска, медицинска или техничка литература, не преводи на национални језик. То без сумње погодује прелазу на оно што се по Фишману може назвати екстендирана диглосија (*extended diglossia*).

СТАТУС НАЦИОНАЛНИХ ЈЕЗИКА У ОКВИРУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Појам *ексцендирана дијалекција* означава функционално раздвајање двају варијетета или језика који не морају бити међусобно сродни – дакле (конкретно), са енглеским као (социјално) „вишим” језиком који је научен на формалан начин, и матерњим идиомом као „нижим” језиком, који се пре свега користи у свакодневним ситуацијама и чији је степен нормирања нижи или му тенденција опада. Одлучујуће за језичку ситуацију неке земље при томе је да ли матерњи језик тендира смањивању поливалентности, тј. да више не покрива све функционалне области живота.

Такав се процес одвија најочигледније у „мањим” европским државама, као нпр. у Скандинавији, Данској или Холандији. Пошто се у овим земљама цртани филмови не синхронизују, деца већ од малих ногу имају приступ првом страном језику. Ова језичка социјализација иде све до научних публикација, које су скоро искључиво на енглеском, и универзитета који подучавају у целости или делимично такође на енглеском.

Та тенденција се, међутим, не тиче само малих језика. Преко 80% светских информација похрањених у компјутерским меморијама су на енглеском. У многим великим фирмама и на немачком говорном подручју енглески је тзв. *Corporate Language* – то значи да се комплетна спољна и унутрашња кореспонденција одвија на енглеском. Тиме се штеди на временски захтевним и скупим преводима. Са интернационалним концернима непосредно је повезан и немачки предлог закона који је 2010. предложила Савезна скупштина. Требало је да тај предлог омогући да се судски процеси у целој Немачкој у потпуности одвијају на енглеском. Последица тога је стварање читаве једне правне терминологије која више не постоји на немачком. Или познати пример: и основна терминологија у програмском језику постоји по правилу само на енглеском (изузетак чини француски). На немачком за програмске термине као што су „if, then, else, and, or, while, case, repeat, repeat until, button, edit, label“, itd. не постоје еквиваленти. Без сумње, ови и слични случајеви могу да доведу до тога да немачки језик више не преузима све функције, тј. да није више поливалентан стандардни језик.

Чак се и ЕУ, која званично прокламује „разноликост култура, религија и језика“, приближава језичкој реалности у којој су практично енглески и француски једини радни, односно саобраћајни језици. Немачки спада у Бриселу, додуше, међу три радна језика, али ипак спољна комуникација ЕУ-чиновника на немачком језику износи мање од 1%.

Ово све веће дефокусирање националних језика у извесним подручјима јавног живота има и последице на стабилност норме матерњег језика. Додуше, у Норвешкој је *Bokmål* (норвешки књижевни језик), коме је у основи дански књижевни језик, још увек доминантан стандардни језик, али је ипак 27% норвешких општина увело *Nynorsk* (новонорвешки) као званични језик. Даљих 36% општина се декларише као језички неутрално, што по правилу значи преферирање *Bokmåla*.

Или да наведем пример из личног искуства – немачко говорно подручје Швајцарске: *швицердојч* налази примену у све више домена, у музици, на радију, на телевизији, чак се све чешће употребљава и у писаним медијима. При томе се не предузимају никакви покушаји да се појединачна наречја нормирају или пак да се створи један јединствен и обавезујући интердијалект „швицердојч“. То значи да се све више шири варијетет за који нико поуздано не зна како се пише. И наравно, странци не могу заиста да науче „швицердојч“, јер не постоје уџбеници. Али и стандардни језик је тешко научити зато што се све ређе чује.

Једна последица овог прецењивања наречја јесте умањена компетенција књижевног немачког језика, како то показују PISA-студије OECD-а. Међутим, већина Швајцараца то не доживљава као недостатак; случај је супротан, јер се образовање и успех више не мере толико компетенцијом у књижевном немачком, већ много више знањем страних језика (у првом реду енглеског). Са том језичком ситуацијом сусрећу се и образовани странци који неколико година раде у Швајцарској: они су слобођени притиска да уче немачки и могу да пошаљу своју децу у енглеске школе (мислим да бих и ја тако поступио). Да наведем конкретан пример из друге земље: ћерка моје пријатељице из Хамбурга студира у Риги медицину, јер је *numerus clausus* тамо нижи. Знање летонског притом није услов.

Уопштено говорећи, „нижи језик“ постаје све више локалан, а стандарднојезички центар не представља више ону оријентирајућу тачку којој сви говорници теже. Тиме опада и степен нормирања стандардног језика. Губитак знања „нижег језика“ бива компензован побољшаним знањем „вишег језика“.

На овом месту бих се вратио штокавском говорном подручју.

Ако се партикуларизација и дестабилизација стандардних језика посматра као феномен који стоји у корелацији са језичком глобализацијом, онда је најновији штокавски језички развој потпуно у тренду слич-

них процеса у Европи. Раздвајањем српскохрватског на четири државна језика убрзава се такорећи *декрејтом* развој ка „екстендираној диглосији“. Подрива се, дакле, поливалентност стандардног језика. Подрива се нормирање стандардног језика.

Увођење два нова слова у Црној Гори је само најочигледнији пример тога. Дете које се пресели из Подгорице на Цетиње не зна више како треба да пише. У БиХ одлука о језику је препуштена кантону, у крајњој линији зависи, дакле, од школе и од наставника која се варијанта преферира. У Јајцу су ученици средњих школа чак протествовали против поделе школе.⁶

Па ипак је оправдано питање зашто „екстендирана диглосија“ не би била пожељна? Ко се креће у глобализованом свету, гледаће по правилу предност у могућности да се са једним јединим страним језиком може споразумевати у целом свету. Када научник пише своје стручне текстове, он свакако жели да буде читан у целом свету, а то практично значи да се његови текстови објављују на енглеском. Успех у науци без сумње има везе са постојањем уобичајених језика широке комуникације (*lingua franca*) као што су латински, француски и енглески.

И с друге стране: којем се становнику земље може замерити ако има потребу да осим своје званичне (официјелне) и глобалне комуникације код куће говори онако како му је воља и како је научио од мајке, а не онако како то прописују језички уџбеници неког далеког центра? Дакле, код куће чакавски или торлачки, а на послу енглески. И није ли представа да национални језици конзервирају свој статус поливалентности исто тако анахронична као и саме националне државе, које унутар сопствених граница не могу да организују ни порески систем који има смисла? И зар људи у Норвешкој и Холандији не живе ли најбоље?

Ово се питање очигледно не може лако решити. Па ипак се чини да један аргумент с тим у вези има своју тежину: чак и ако се енглески од малих ногу научи, један део становништва неће никада досећи ниво знања који му је потребан да би узео учешћа у политичким дебатама. Такве групе становништва би онда биле искључене из демократског живота много више него што су то већ сада због недовољног образовања. Оне, кантовски речено, не би више биле „*mündig*“ (немачка реч долази од „*Mund*“: уста), тј. способне да одлучују самостално. Тако

⁶ Srednjoškolci iz Jajca: Stop dvije škole pod jednim krovom! August 14, 2016.

<http://gorazdeportal.com/srednjoskolci-iz-jajca-stop-dvije-skole-pod-jednim-krovom/>
(21.11.2016)

бисмо се вратили у језичку ситуацију Средњег века. Верујем да се нове десничарске струје у Европи (наравно, углавном подсвесно) користе овим језичким односима. Није случајно да се „Алтернатива за Немачку“ (AfD) и француски „Национални фронт“ (Front national) оријентишу ка Русији. Овде се сигурно не ради о поштовању руске културе, руског језика, или чак права руских радника, нити пак ико завиди руским пензионерима на њиховој пензији, Русија се схвата као коректура „англосаксонске хегемоније“. У том смислу: непријатељ мог непријатеља је мој пријатељ.

И кад је аргумент губитка демократије кохерентан, држава мора да реагује. Она мора да инвестира у очување свог стандардног језика као поливалентног средства комуникације. Да ово не сме да се деси у конфронтацији са енглеским, подразумева се само по себи. Ова *lingua franca* спада данас у основно образовање човека, слично математици или биологији. Али држава може путем субвенција да обезбеди јевтинији приступ књигама и на националном језику, систематско превођење важних научних дела и заступљеност домаће књижевности у школама у значајној мери, а да притом светска књижевност не буде искључена. И овде треба да се наведе још једна могућност: Ако држава хоће да одржи сопствени језик, она мора да се побрине и за наставу страних језика у својим гимназијама и на универзитетима, посебно за наставу језика суседа. Јер је могућност да се на стандардном језику води интернационална комуникација, важан услов његове поливалентности. И оно што би држава хтела за сопствени стандардни језик, мора да жели и за друге језике. Без реципрочног односа ово неће функционисати. Само тако лексички систем може да се адаптира на стално променљиве, глобализоване потребе. И само тако може на крају крајева да егзистира национална књижевност, која претендује да постане део светске књижевности, а не само део локално ограниченог фолклора.

И овде се поново намеће мисао о критичној маси језичке заједнице: што језик има више говорника, утолико лакше се могу финансирати мере подршке и утолико ће оне бити ефикасније. Да се разлог за скоро потпуно гашење јужне славистике на немачким универзитетима може свести на поделу српскохрватског, сувише је исхитрен закључак. Додуше, подела лектората на (углавном) хрватски, српски или босански лекторат без сумње је снажан фактор тог нестајања. И исто тако је несумњиво да је то нестајање симптом умањивања вредности тих језика (или тог језика).

Као јужни слависта гајим наду да ће и политичари умети да препознају механизме о којима смо говорили. Можда управо политичка независност четири наследне земље Југославије даје боље предиспозиције следећој генерацији, која више није обележена деведесетим годинама, да систематски тежи заједничком тржишту књига и културе.